

УДК 39(=161.2):316.61:78.071(045)

**KOBZARS AND LYRNIKS ARE CARRIERS OF CULTURAL MARKERS
OF THE ETHNIC IDENTITY OF UKRAINIANS****КОБЗАРИ І ЛІРНИКИ – НОСІЇ КУЛЬТУРНИХ МАРКЕРІВ ЕТНІЧНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ**

Sivachuk N. P./ Сивачук Н. П.

с.р.с., professor / к.п.н., проф.

ORSID: 0000-0002-1279-5424

Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna,

Uman, Sadova street, 2, 20300

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,

Умань, вул. Садова, 2, 20300

Анотація. Лірники і кобзарі в Україні користувалися великою повагою, їх іменували «панотець», як священика, вони були носіями прадавніх знань і високої моралі. Творчим доробком українських бардів цікавилися В. Боржковський, В. Гнатюк, Б. Горленко, Б. Грінченко, Л. Жемчужников, К. Квітка, Ф. Колесса, М. Лисенко, П. Мартинович, О. Міллер, В. Нолл, О. Русов, М. Сумцов, Леся Українка, М. Хай Т. Шевченко, Д. Яворницький та ін. Діячі культури минулого прагнули не лише зберегти кобзарство та лірництво, а й полішити життєві умови і соціальний захист співців.

Українські кобзарі та лірники – це носії культурних маркерів етнічної ідентичності, а саме: мови, традицій, звичаїв, усної історії, міфології, релігії, фольклору, родинних цінностей. Творчість лірників та кобзарів спричинила піднесення хвилі національного визволення, спонукала українців до боротьби за незалежність.

Ключові слова: кобзарі, кобза, лірники, ліра, репертуар кобзарів і лірників, «Устинські книги», мистецтво кобзарів і лірників, емоційний світ українців, мандрівне життя, мандрівні співці, історичні пісні, думи, визвілка.

Вступ.

Упродовж століть емоційний світ українців формувався під впливом творчості бандуристів, кобзарів і лірників – величних гомерів свого часу. Вони завжди були носіями прадавніх знань, високої моралі та обов'язку.

Мета статті – дослідити творчість кобзарів і лірників як носіїв культурних маркерів етнічної ідентичності українців.

Основний текст.

Лірники і кобзарі в Україні користувалися великою повагою, їх іменували «панотець», як священика, вони були носіями прадавніх знань і високої моралі. Сучасний учений Л. Залізник вбачає генетичні корені кобзарської та лірницької традиції в арійських гімнах Рігведи, яка була створена в ті часи, коли панував культ слова.

Сила вождя і його війська залежала від кількості священних гімнів, складених і прочитаних поетом-жерцем на їхню честь. Крім того, вважалося, що боги відкривають істину поетам-брахманам (*ṛishi*). Стародавні арії вірили, що ріші самі не створюють поетичних картин, а лише переливають у слова істину, яку відкривають їм боги в момент божественного натхнення. Поет-брахман впадав у натхненний стан теж з волі богів і за допомогою священного наркотичного напою *соми*. Тому військові поети ріші в Рігведі виступають ніби посередниками між богами та людьми. Віра в божественне походження

поетичного таланту та натхнення – один із найбільш стійких стереотипів європейської поезії. Скальди стародавніх вікінгів склали величезну кількість *vis* – віршів на славу варязьких конунгів. Конунги винагороджували скальдів сріблом та золотом, що, як і слово, мали магічну силу. Відбувалося своєрідне передавання частини сили та удачі вождя скальду-дружиннику. Щоб зберегти силу та щастя у матеріалізованому вигляді, нерідко скарб закопували в землю або ж просто топили в болоті чи в морі [1, с. 137].

Д. Яворницький писав, що козаки були великими шанувальниками пісень та дум і рідної музики взагалі.

«Запорожці любили послухати своїх баянів, сліпців-кобзарів, іноді самі складали пісні та думи і самі брались за кобзу, яка у них була улюбленим музичним інструментом. Кобзар, той же французький трувер, німецький майстерзінгер, сербський сліпак-співак, завжди був бажаним гостем у них, тому “він усюди вештається та на кобзі грає”. Окрім того, кобзар у запорожців був хранителем заповітних переказів, живописателем “лицарських подвигів”, іноді перший лікар хворих і поранених, визволитель невільників з полону, часто підбурювач до воєнних походів і славних подвигів низових сміливців. Кобзу, на думку козаків, придумав сам Бог і його святі, тому вона і була у них у такій шані. Одинокому запорожцю, який часто блукає безлюдними степами і не має можливості впродовж багатьох днів ні до кого промовити слова, кобза була справжньою подругою, дружиною вірною. Кобзі він довіряв свої думи, за допомогою неї розганяв печаль-тугу» [17, с. 238].

Емоційний світ українців формувався під впливом кобзарів і лірників. Слухачів вражали не тільки глибинний зміст співаного, а й чудова мелодія (саме вона переповнювала чашу почуттів, вводила в транс). Слухання співців було не забавою, а своєрідним тренінгом, який примушував душу трудитися, не давав їй зачерствіти, закам'яніти від горя, злиднів, неволі і безпросвітної праці. (До речі, таку саму місію – розжалобити до сліз – у духовному житті українців мають голосіння). Втрата цих цінностей породжує байдужість до чужого горя, нетерпимість, жорстокість. Душа повсякчас повинна бути в духовній напрузі, аби не піти манівцями чужої моралі, чужих цінностей, чужих пісень, чужих ідеалів.

Особливе значення в мандрівному житті народних співців мала дорога, яку вони сприймали як спосіб життя, а не як засіб досягнення мети. У цьому їхня психологія відрізняється від ремісницької чи селянської і наближається до циганської. Можливо, мандрівні співці – діти того прадавнього часу, коли якась частина нашого народу ще не була осілою. Крім того, з певністю можемо сказати, що колись це були нащадки жрецької традиції, які за допомогою слова і звуків уміли керувати людською свідомістю (згадаймо містичні східні школи).

Старий заховавсь
В степу на могилі, щоб ніхто не бачив,
Щоб вітер по полю слова розмахав,
Щоб люде не чули, бо то Боже слово,
То серце на волі з Богом розмовля,

То серце щечече Господнюю славу,
А думка край світа на хмарі гуля, –

писав Т. Шевченко в поемі «Перебендя» [16].

Про вплив лірників на слухачів В. Боржковський пише так: «У цьому році мені довелося бути на “отпусті” в Браїлові... Зосередження тут народу та лірників буває велике. Останніх тут було 15 душ. Частина їх була у містечку (біля костюлу не було жодного лірника), а частина на полі, на дорогах перед Браїловим. З боку полустанку їх було троє... Біля нас зупинилися послухати пісню богомольці з Ямпільського повіту. З них хто дав лірнику шматок хліба, хто пиріг, хто копійку. Селяни з великою увагою прислуховувались до співу. В цей час проїжджали якісь дами і насмішкувато дивились у наш бік.

“Сміється, а не знає того, що цей сліпець може у сто разів достойніший у Бога і від них, і від нас!” – говорить упівголоса мені старенький селянин [3, с. 680].

Про своє враження від лірницького співу відомий учений В. Горленко писав: «Дивне відчуття охоплює, коли проникаєш за допомогою пам'яті сліпого співця, так зримо, в цей втрачений світ. Здається, що стоїш на кладовищі, над розритими могилами. Навколишнє життя, з його новими потребами та інтересами, новим ладом, таке далеке від того своєрідного, бойового світу, що почувши знову голоси, ніби прокидаєшся від сну. А доведеться знову почути ніби донесені з вічності ці відгуки минувшини, і знову декілька годин мариш у дійсності під тужливі звуки ліри» [5, с. 641].

Учені стверджують, що сліпі співці творили в Україні впродовж 200 років і наприкінці ХІХ ст. їх було понад 10 000.

Творчим доробком українських бардів цікавилися В. Боржковський, В. Гнатюк, Б. Горленко, Б. Грінченко, Л. Жемчужников, К. Квітка, Ф. Колесса, М. Лисенко, П. Мартинович, О. Міллер, В. Нолл, О. Русов, М. Сумцов, Леся Українка, М. Хай Т. Шевченко, Д. Яворницький та ін. Діячі культури минулого прагнули не лише зберегти кобзарство та лірництво, а й поліпшити життєві умови і соціальний захист співців. Т. Шевченко навіть свою книгу назвав «Кобзарем». Образи народних співців є провідними в таких його творах, як «Перебендя», «Великий льох», «Тарасова ніч», «Гайдамаки», а їхній репертуар підказав поетові багато сюжетів та образів («Невольник», «Гамалія» та ін.).

Уперше питання про життя і творчість кобзарів та лірників офіційно було порушене на ХІІ Археологічному з'їзді, який відбувся в Харкові 1902 р. На пропозицію професора М. Сумцова з'їзд ухвалив: «Звернутися до пана міністра внутрішніх справ з проханням подбати про кобзарів та лірників, оскільки вони не жебраки, а, будучи незрячими заробляють хліб виконанням пісень релігійного, історичного та побутового характеру» [12, с. 39].

За вказівкою Міністерства внутрішніх справ Київський губернський статистичний комітет у квітні 1903 р. дав доручення мировим посередникам і начальникам поліції подати відомості про кобзарів та лірників, які жили на теренах Лівобережної України. Зібрані дані, відредаговані В. Доманицьким, опублікував журнал «Киевская старина» з короткою передмовою М. Василенка.

Недоліком цієї роботи М. Сумцов вважав «повне замовчування даних про репертуар лірників та кобзарів репертуар кобзарів і лірників справді вимагає особливого дослідження, за особливою програмою, людьми зі спеціальною підготовкою» [12, с. 39].

За порадою голови Київського товариства Нестора Літописця професора М. Дашкевича організатори харківського з'їзду зацікавилися кобзарями та лірниками. Під час цього зібрання прозвучало кілька рефератів про народних співців, а також відбувся їхній концерт.

З'їзд також ухвалив порушити перед міністром внутрішніх справ клопотання про допомогу кобзарям і лірникам, оскільки вони є «хранителями старовини в її кращих музичних та поетичних залишках», накреслив шляхи для полегшення життя нещасних співців, котрі добувають собі скромні засоби до життя музикою та співом, привернув увагу до вивчення їхнього матеріального становища, порушив питання про облаштування спеціальної музичної школи, яка повинна сприяти збереженню найкращих мотивів і мелодій, поліпшити їхню виконавську техніку, полегшити їм засвоєння музичного репертуару, підняти рівень заробітку [12, с. 13].

Готуючи до XII Археологічного з'їзду, його комітет розробив докладну «Програму по збиранню відомостей про кобзарів та лірників», яка, на жаль, не передбачала питання про репертуар.

У постанові Полтавської губерньської управи було висловлено думку про те, що бандуристи і лірники зі своїми піснями заслуговують схвалення і підтримки, що необхідно прийти їм на допомогу: «Слід уберегти їхній репертуар від вторгнення фабричної пісні. А з цією метою треба дати їм зрозуміти, що засвоєне ними від дідів-прадідів значно дорожче і благородніше засвоюваного ними тепер від парубків, які побували у місті чи на заробітках. Поки ще чисті ці народні співці, поки ще не торкнулася їх руйнівна рука сліпої моди, треба допомогти їм вибрати правильний шлях. У даний час бандуристи і лірники віддані самі собі, воли вчать все, з чим зустрінуться. Треба підтримати те краще, що ще не піддалося впливу темних сторін життя, Управа, керуючись такими благородними почуттями, запропонувала побудувати школу для сліпих з надією, що школа здатна буде багато в чому зарадити. Під керівництвом завідуючого школою бандуристи будуть вчити сліпих своєму мистецтву, передадуть їм знання дум, псалмів, релігійних пісень і таким чином допоможуть і їм самим, і тим, хто замість “милой Параші” будуть слухати високоморальну чисту пісню» [4, с. 141].

Одним із перших про кобзарів і лірників написав В. Горленко в журналі «Киевская старина» (1884): «Досить розповсюдженою є думка про те, що запас народної малоросійської творчості вичерпано збирачами і що зберігати і записувати більше немає чого. Стосовно історичних пісень і дум з цим погоджуються всі. Декілька особистих моїх зустрічей дещо змінили у мене цю впевненість і в пошуках за останніми рештками старої історичної поезії я схильний терпіти багато невдач за невеличку удачу, у можливість якої усе ще вірю. Пошуки за історичними піснями дадуть, можливо, небагато нових відкриттів, натомість багато з'ясують по свіжих слідах, для фізіології цього

зникаючого явища, яке років дванадцять-тринадцять тому представляло ще величні руїни. Процес змін, що відбулися у цих піснях, самі їхні уламки допоможуть з'ясувати те, що зникло» [5, с. 21].

Автор подає багатий етнографічний матеріал з життя та побуту кобзарів і лірників, здійснює порівняльний аналіз регіональних особливостей їхнього репертуару, справедливо вважаючи, що нагромадження такого матеріалу в майбутньому дасть можливість визначати межі побутування того чи того твору. Так, варіант «Думи про азовських братів», записаний від баші, виявився дуже близьким до варіанта, записаного від крячківського кобзаря з-під Яготина... Варіанти «Коновченка» і «Чорноморської бурі» дуже близькі до списків, розміщених у збірнику Лукашевича, записаних також поблизу, Крім того, автор зауважує, що до лірницького репертуару входять псалми, моралізаторські вірші; жартівливі пісні. В. Горленко підкреслює суттєву відмінність між кобзою і лірою: «З лірою спів значно повільніший. Цей інструмент крикливий, неповороткий. З бандурою дума, наприклад, співається швидко, як речитативне оповідання, відтінене переливами голосу і струнними акордами. З лірою вона викрикується повільно, до того ж між деякою кількістю рядків співається “програш”» [5, с. 654].

Особливою цінністю публікації є те, що дослідник подає опис ліри разом з ілюстрацією та коментує складники музичного інструмента, а також народні назви його частин.

Відомий український дослідник В. Гнатюк на основі матеріалів, зібраних 1895 р. у Бучацькому повіті, написав працю «Лірники». Відомості про народних співців, їхнє життя, репертуар автор записав зі слів лірника Якова Златарського на прізвисько *Москвина*, зберігши при цьому всі діалектні особливості мови респондента. У книжці вміщено «Словарь лірницького говору», жибранки, молитви, пісні, псалми, є посилання на фольклорні збірники з варіантами пісень лірницького репертуару. Крім того, дослідник опублікував у Записках Наукового товариства ім. Тараса Шевченка жибрацькі благальниці, які звучали на базарі в Умані (їх 1911 р. передав йому Данило Щербаківський).

В. Гнатюк вважає, що перше місце в дослідженні побуту й творчості лірників та кобзарів належить «Киевской старине», на сторінках якої було надруковано статті М. Лисенка, О. Русова про Остапа Вересая, дослідження В. Боржковського «Лірники» і «Дві лірницькі пісні», замітка А. Малинки «Кобзар Петро Герасько та лірник Максим Грищенко», праці Л. М. «Малорусские нищенские причитания», В. Василенка «По вопросу о призрении слепых и всяких нищих», П. Житецького «Творці і співці малоруських народних дум», Є. Єфименка «Братства та спілки старечі», Хр. Ящуржинського «Народні пісні про чоловіків-п'яниць», В. Горленка «Три псалми», Є. Чикаленка «Лірник Василь Мороз» тощо.

Непересічне значення має праця В. Доманицького «Кобзарі і лірники Київської губернії», надрукована в «Пам'ятній Книзі Київської губернії» 1904 р. Тут міститься, зокрема, список лірників і кобзарів Уманщини, вказується місце їхнього проживання, вік, власність, що їм належить, з якого віку займався співець своїм ремеслом. Важливо, що автор пише про відмінності інструментів:

«Кобза за своєю конструкцією нагадує арфу, гітару, звуки її тихі, мелодійні. Ліру можна порівняти з фортепіано в його первинному, зародковому вигляді. І тут, і там гра відбувається шляхом перебирання клавіш. Звуки ліри різкі, верескливі» [7, с. 9].

В. Доманицький застерігає: дані про кобзарів і лірників, зібрані Губернським статистичним комітетом, можуть мати неточності, оскільки укладачі «не завжди усвідомлювали різницю між кобзарями та лірниками і без особливої потреби підводили їх під одну групу ліро-кобзарів». Дослідник визначає також суттєву відмінність між репертуаром кобзарів і лірників: кобзарі, крім пісень, відомих також лірникам, співають ще й думи, однак «трапляються кобзарі, які знають історичних пісень, і лірники, яким відомі деякі думи».

Автор передмови до цієї праці М. Василенко акцентує увагу на тому, що в Київській губернії «кобзарі майже зникли, замінили їх лірники. У переважній більшості лірники – народ бідний і лірництвом займаються з метою здобування засобів до життя, але іноді лірниками бувають люди заможні, внаслідок своєї сліпоти нездатні до землеробської праці. Сліпота – звичайна причина для селянина стати лірником» [4].

У праці В. Доманицького немає відомостей про репертуар кобзарів і лірників, оскільки це питання не входило до програми Київського губернського статистичного комітету. Обробляючи дані збирачі додержували певних вимог. Про кожного лірника чи кобзаря групувалися всі відомості – і поліції, і мирових посередників. В. Доманицький робить висновок, що в Київській губернії, зокрема на Уманщині, кобзарське мистецтво поступово витісняється лірництвом.

1903 р. вийшла у світ книжка П. Демуцького «Ліра та її мотиви», яка стала помітним явищем у дослідженні феномену лірництва. Це найбільша збірка псалмів і кантів, що їх виконували лірники. Вона зберегла для нас 52 мелодії з текстами. На думку американського дослідника В. Нолла, її істотний недолік той, що вміщені записи мелодій є компіляціями (кожна мелодія складається з різноманітних виконань). Більшу цінність, вважає вчений, мають розшифровки псалмів, зроблені з валиків (воскових циліндрів), тобто з одного виконання. Взагалі до останньої чверті ХІХ ст. більшість збирачів фольклору записували лише тексти творів, не даючи жодної інформації про їх музичний зміст. Мабуть дехто з них керувався інтересом до створення образу національної свідомості, побудованої на історичних епосах і героїчних піснях, національної поезії, яку можна було порівняти з подібними жанрами інших частин Європи [11, с. 20].

Міська інтелігенція в ХІХ ст. цікавилася народними співцями як носіями національної культури, тому організовувались експедиції, поїздки в села, записувалися тексти пісень, біографії кобзарів і лірників. Деякі дослідники навіть жили їхнім життям. Наприклад, Л. Жемчужников мандрував селами в 1850-х рр., а О. Сластьон навчався з полтавськими народними співцями.

Основоположник української класичної музики М. Лисенко впродовж багатьох років невтомно вивчав репертуар, манеру виконання, творчі особливості кобзарів і лірників. Він влаштував у Києві концерт Остапа Вересая,

а Г. Хоткевич, знавець української культури, організував концерти сільських музикантів для науковців-учасників з'їзду Імператорського археологічного товариства в 1902 р. В Умані 26 лютого 1907 р. вперше було влаштовано публічний вечір, присвячений Т. Шевченкові, в якому взяв участь бандурист Терешко Пархоменко з Чернігівщини.

Більшість тогочасних дослідників ігнорували репертуар релігійного змісту. До того ж вони надавали перевагу кобзарському репертуару перед лірницьким та українському епосу, присвяченому періоду козацтва. В. Нолл звертає увагу на лист етномузикознавця К. Квітки до фольклориста Ф. Колесси, написаний 1908 р. У листі обговорюються умови їхньої угоди, згідно з якою Колесса мав поїхати до Полтавщини і записати на воскові циліндри музику кобзарів. Квітка повідомляє, що таємний благодійник, який фінансує експедицію (тобто Леся Українка), хоче, щоб Колесса відшукував саме кобзарів, а не лірників і щоб записував виключно думи. Було також дано вказівку не звертати уваги на репертуар лірників, так само, як на псалми, козачки і таке інше.

Коли на теренах України запанувала радянська влада з її антирелігійною ідеологією, для лірників настали страшні часи. Основою лірницького репертуару були канти та псалми, які йшли врозріз з ідеологічним офіціозом. Тому покірних деморалізували підкупом і «батьківською» увагою, пенсіями та почесними званнями; непокірних морили голодом, засиляли до Сибіру, знищували фізично. Після кобзарського з'їзду, проведеного в Харкові взимку 1938 р., було знищено 200 кобзарів і лірників. А в 1939 р. в журналі «Народна творчість» М. Нагорний писав: «... мало захоплюватись кобзарями, їх історією, мало вивчати їх і писати про них. Їм, кобзарям, нашим сучасникам, треба допомагати, треба працювати з ними. А треба прямо сказати, що у великій справі створення нашого нового епосу, наших нових дум і пісень, над якими працюють кобзарі і лірники, вони досі були залишені самі собі. Ніхто з ними не працював, ніхто не цікавився. Організації, яким у першу чергу належало про це дбати, – Спілка письменників, Спілка композиторів та до останнього часу Інститут фольклору, – вважали, що їм тут нічого робити» [9, с. 55].

Згодом, через 30 років, А. Гуменюк у праці «Українські народні музичні інструменти» підкреслив вірність лірників автентичній традиції, які не бажали змінювати репертуар, іти на компроміс із владою. У складних умовах авторитаризму вони не звели свою творчість до абсурду [6, с. 112], «пустопорожнього сценічного авторсько-композиторського виконання» [13, с. 38].

У науку до лірника віддавали слабозорих або сліпих хлопців, іноді з якоюсь іншою фізичною вадою. Лірницьке мистецтво не успадковувалось. Інвалідність, зокрема й сліпота, найчастіше були результатом випадкового каліцтва. У народній свідомості лірники вважалися людьми Божими, та все ж – старцями. «...Бачачи певну принизливість свого становища і, разом з тим, будучи не простими волоцюгами, а маючи, як правило, своє господарство і певний достаток, лірники й кобзарі всіляко намагалися, щоб їх діти не перейняли у них кобзарсько-лірницьке ремесло» [8, с. 115].

Винятків було небагато. Серед лірників Уманщини лише Ананій Береговий навчився грати у свого батька Семена Берегового і цим ремеслом займався «через брак засобів до існування» [7, с. 56].

Тривалість навчання лірників, зокрема й на Уманщині, залежала від віку, здібностей і пам'яті учня. Та й починали вчитися в різному віці. Наприклад, Трифон Тринчук – у 25 років, а Василь Заєць – у 10. Згідно з даними Губернського статистичного комітету за 1903 р., більшість лірників починали самостійно займатися лірництвом у 18 років. Учень не тільки вдосконалював мистецтво гри на лірі, вивчав молитви, псалми, канти, пісні, думи, займався вокалом, а й ознайомлювався з традиціями кобзарсько-лірницького братства, етикетом таємною мовою сліпих бардів. Особливо здібних високоморальних учнів майстер вводив у світ езотеричних знань. Учень називали *челяддю, хлопцями, підмайстрами*. Дід (учитель) застосовував різні прийоми та методики навчання гри на лірі.

Після закінчення навчання відбувався обряд ініціації (посвячення) в лірники. Екзамен проходив у хаті вчителя-майстра вночі, «коли небо відкрите», «до третіх півнів». Значущий час дії: «ніч могутніша», «природніша», «космічніша» від дня, тому вона й більш відповідальна для «найважливіших» подій у житті людини [10, с. 112]. Ніч (передранкові години «до третіх півнів»), за даними медицини, найкритичніші для організму людини. Зауважимо: амбівалентно кризові (час найімовірнішої смерті, загострення хвороб, але й час зламу на краще). Отож не дивно, що посвята в лірники відбувалася саме вночі, і майстер у своєму благословенні бажав учневі: «В добрий час!». Ніч – це та сакральна мить, коли народжується майстер. Сакральність, особливість події підсилювалася також молитвою, яку промовляли, заходячи до хати старі лірники і яка була важливою частиною ритуалу посвячення. А «ритуал – це драматизація міфу, його “розігрування” в особах і предметах. Міф – це вербалізація ритуалу, його втілення й тлумачення в слові» [10, с. 113], тому слову, молитві надавалось особливого значення, вона була «вселенським діалогом» людини з Космосом. Дід читав молитви 12 разів, щоб закликати сили природи бути прихильними, сприяти тому, аби майстри добре ставилися до учня.

До хати заходило цехове лірницьке «начальство» і розміщувалося за столом. Майстер представляв шановній громаді учня, просив прийняти його до лірницького цеху. Учень називав своє ім'я, коротко розповідав про себе і свій рід.

Під час іспиту перевіряли вміння грати на інструменті, знання пісенного репертуару, таємної мови, лірницького етикету. Толова лірницького цеху або майстер-учитель обов'язково запитував про те, чи не чув хтось із присутніх про негідну поведінку екзаменованого. Якщо хтось розповідав про якийсь прикрий факт, то юнакові «давали прочуханки». Іноді екзамен тривав п'ять годин, тобто всю ніч. Успішно склавши екзамен, учень ставав навколішки і складав присягу:

Присягаюсь перед судною радою і панотцями та всією панібратією додержуватись усіх цехових звичаїв та чемноти, яка має між всією просящою панібратією з віків давніх і до часу пришествя правди на землю [2, с. 113].

Присяга мала такі пункти:

1. Почитати панотців старших, не робити їм злого.
2. Слово панотця-цехмейстра є слово всієї просящої панібрати.
3. Чтю суд між нами радний і по ділу між своєю просящою панібратією шлюсь тільки до свого суду. Якщо суд між нами радний мене не радує, шлюсь до панотця-цехмейстра. Слово його є конче.
4. Не посрамлю просящої панібратії і честі сліпецької.
5. Жінки і Сестри нашої просящої братії – хай будуть їхні. Я ж не помислю духом і не дерзну блудом плотським на безчестя їх. За провину в цьому судитиме мене суд радній.
6. У недобру годину помагатиму чим зможу своїм побратимам і їхньому страждаючому роду.
7. Буду чемний і справедливий.
8. Не поганити діла майстерського, з пісні-думи слова не викидати й свого не добавляти. Те, що стане мені після присяги звісно, хай буду знати тільки я. Упом'ятую те, що мені скаже суд радній із «Книг Устинських» і збережу його до смерті своєї.
9. Як будуть або є в мене діти, хай зрять світ білий і унаслідують життя мирське-світське.
10. Соту частину мого прибутку віддам по совісті моїй цеховому казначею через окружного старшину на діло громадське.
11. По близькому часу до смерті моєї відкрию тайники мудрості моєї – «Книг Устинських» – тому, кому довірюсь серцем моїм і хто унаслідує діло моє.
12. По пришествію в Царство Боже душа моя хай моле за братію страждаючу незрячу. Призвані мною святі [далі називалися імена матері і батька] і ви, панотці, будьте свідетелі в присязі моїй. Хрест на мені і совість моя спасить мене од скушення [2, с. 113].

Після екзамену учень дякував учителеві за науку з хлібом і сіллю. Учитель брав хліб і сіль, благословляв ним учня. Хліб передавали не голими руками, а в хустині. Учень відрізав від буханки хліба три цілушки, одну з них посипав сіллю і клав за пазуху, – ця дія називалася *визвілкою* і була найважливішою в обряді, бо після цього юнак вважався справжнім лірником [3, с. 658].

Затим учитель вішав ліру на себе, потім піднімав полу своєї свитки – учень накривав ліру своєю полою; учитель знімав ремінь зі своєї шиї і накладав його на шию учневі. Таким чином ліра передана. Врешті вчитель благословляє молодого лірника, кидає йому в ліру на щастя кілька монет і відпускає його в самотійне життя [3, с. 658].

«Прикривання музичного інструмента полами одягу, спочатку старого, а потім нового власника, означало розривання зв'язку між інструментом і його старим володільцем і встановлення зв'язку з новим. Адже речі, як вважали в традиційному українському суспільстві, були пов'язані з їх власниками зв'язком, аналогічним особистісному, міжлюдському. Щоб розірвати або встановити такий зв'язок з речами, люди здійснювали особливі ритуали. А покривання полою одягу якраз і означало покровительство, владу над кимось

або чимось. Вручення учителем ліри чи кобзи учневі символізувало передачу знань і навиків співецької науки. <...> Майстер-вчитель також благословляв учня при цьому: “Дай, Боже, щоб ти був здоров, як вода, а багатий, як земля. І хай у тебе не поменшає ні воли, ні роси. Гряди во ім’я Господне”» [2, с. 115].

Після іспиту відбувалася ритуальна трапеза, яку влаштовував майбутній майстер для екзаменаторів за свій кошт. Коли майстер набував певного авторитету серед братії, йому відкривали зміст так званих «Книг Устинських». Ці книги склалися з 12-ти розділів, містили знання з репертуару, етикету, поведінки, ритуалів та звичаїв, таємної мови, традицій сліпих співців, а також легендарної історії України й кобзарсько-лірницької корпорації.

Завдяки невтомній праці окремих ентузіастів ХІХ ст. та їхніх наступників у ХХ ст. ми чимало знаємо про неповторне мистецтво мандрівних співців. Проте сподіваємося, що нас чекає ще не одне відкриття в цій царині.

Висновки.

Кобзарі та лірники справіку формували громадську думку в Україні, емоційну сферу, моральні імперативи, були носіями інформації. Вони мали неперевершене значення у консолідації нації, збереження етнічної єдності українців, оскільки були носіями маркерів культурної ідентичності, а саме: мови, релігії, історії, звичаїв, традицій, фольклору, моралі, ментальності народної педагогіки.

Література

1. Залізняк Л. Первісна історія України: Навч. посібник. – Київ, 1999.
2. Балущок В. Обряди ініціації українців та давніх слов’ян. – Л.; Нью-Йорк, 1998.
3. Боржковський В. Лірники // Киевская старина – 1889. – Т. 9.
4. Василенко В. До питання про опікування сліпими і різними жебраками // Киевская старина. – 1904. – Т. 86.
5. Горленко В. Кобзарі і лірники // Киевская старина – 1884. – Т. 10.
6. Гуменюк А. Українські народні музичні інструменти. – К, 1967.
7. Доманицький В. Кобзарі і лірники Київської губернії // Памятная Книга Киевской губернии. – К., 1904. – Отд. IV.
8. Квітка К, До витоків побуту лірщцв // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. – 1928. – Вин. 3.
9. Нагорний М. Українські народні співці – кобзарі і лірники // Народна творчість. – 1939. – № 1.
10. Новикова М. Про світ українських замовлянь // Українські замовляння. – К., 1993.
11. Нолл В. Моральний авторитет та суспільна раль сліпих бардів в Україні // Родовід. 1993. – №6.
12. Сумцов М. Вивчення кобзарства // Киевская старіша – 1904. – Т. 87.
13. Хай М. Лірницька традиція як феномен української духовності // Родовід. – 1993. – №6.
14. Цит. за: Лавров Ф. Кобзарі: Нариси з історії кобзарства України. К., 1980.

15. Шевченко Т. Перебендя // Повне збр. тв.: У 12 т. – Київ. 2001. – Т. 1.
16. Шлемкевич М. Душа і пісня // Українська душа. – Київ, 1992.
17. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків: У 3 т. – Київ, 1990. – Т. 1.

Abstract. *Lyrnicks and kobzars in Ukraine have always enjoyed great respect, were carriers of ancient knowledge, moral imperatives, keepers of customs and traditions, carriers of folk pedagogy, ethics, secret knowledge, magic of creativity, language programming, psychotherapy, as they were descendants of an ancient priestly tradition. They had a significant impact on the formation of the emotional sphere of Ukrainians. The genetic roots of their art go back to the times when the cult of the Word reigned and the gods themselves revealed the truth to the Brahmin poets.*

The works of Ukrainian bards were interested in: V. Borzhkovsky, V. Hnatyuk, B. Horlenko, B. Grinchenko, L. Zhemchuzhnikov, K. Kvitka, F. Kolessa, M. Lysenko, P. Martynovych, O. Miller, V. Noll, O. Rusov, M. Sumtsov, Lesya Ukrainka, M. Hai, T. Shevchenko, D. Yavornytskyi, and others. Cultural workers of the past sought not only to preserve kobzarstvo and lyre-making, but also to improve the living conditions and social protection of singers.

Zaporozhian Cossacks were great admirers of the art of kobzars and lyreniks, for whom they were the custodians of "knightly feats". Ukrainian kobzars and lyrnicks are carriers of cultural markers of ethnic identity, namely: language, traditions, customs, oral history, mythology, religion, folklore, family values. The creativity of lyrnicks and kobzars caused the rise of a wave of national liberation, encouraged Ukrainians to fight for independence.

Key words: *kobzars, kobza, lyrnicks, lyre, repertoire of kobzars and lyrnicks, "Ustyna books", art of kobzars and lyrnicks, emotional world of Ukrainians, traveling life, traveling singers, historical songs, dumas, liberation.*

Стаття відправлена: 20.02.2023 р.
© Сивачук Н. П.